

Jarosław FIGASZEWSKI

TRZECIA KOLONIA ROBOTNICZA W KNUROWIE NA TLE ÓWCZESNYCH OSIEDLI PATRONACKICH

Streszczenie. Opracowanie dotyczy miejsca III Kolonii Robotniczej w Knurowie w rozwoju budownictwa patronackiego Górnego Śląska i roli, jaką w nim odegrał niemiecki urbanista Karl Henrici. Pierwsza część stanowi ogólny zarys historycznego rozwoju osiedli robotniczych do drugiej wojny światowej. Druga część analizuje kształt urbanistyczno-architektoniczny przedmiotowego osiedla z uwzględnieniem pozytywnych i negatywnych rozwiązań.

III LABOUR SETTLEMENT IN KNUROW ON THE BACKGROUND PATRONAL ARCHITECTURE

Summary. This description is about position of III Labour Settlement in Knurów, the development of patronal architecture in Upper Silesia Area and part taken by German town-planner Karol Henrici on it. First part, in outline, is about historical development of housing estates until the Second World War. Second part refers to analysis of architectural - townplanning form of the settlement, taking into consideration positive and negative solutions.

DIE DRITTE ARBEITERKOLONIE IN KNUROW IM LICHTE DIE DAMALIGEN PATRONATSSIEDLUNGEN

Zusammenfassung. Die Bearbeitung betrifft die Stelle der dritten Arbeiterkolonie in Knurów in der Entwicklung des Patronatsbaus in Oberschlesien und die Eigenschaft, die darin der deutsche Architekt, Karl Henrici, hatte. Der erste Teil bildet einen allgemeinen Abriß der historischen Entwicklung der Arbeitersiedlungen bis zum zweiten Weltkrieg, der zweite analysiert urbanistische und architektonische Gestaltung der Siedlung in Knurów.

1. WPROWADZENIE

W północnej części Knuruwa, wzdłuż szlaku komunikacyjnego Zabrze - Rybnik, znajduje się osiedle robotnicze, które miejscowi określają mianem „Trzeciej Kolonii”. Jest ono największym z czterech osiedli powstałych do drugiej wojny światowej i zarządzanych systemem patriarchalnym przez Kopalnię Węgla Kamiennego „Knurów”.

W chwili obecnej, jak również w przeszłości, znaczenie III Kolonii Robotniczej w skali miasta jest niewątpliwe. Czy jest tak również w odniesieniu do regionu? Czy przedmiot rozważań ustrzegł się panującej uniformizacji architektury przykładowej i nieprzemyślanego schematyzmu założeń urbanistycznych? Czy można przyporządkować zespół obiektów patronackich w Knurowie do sztandarowych przykładów tego okresu? Postawione pytania stanowią podstawę rozważań niniejszej pracy.

2. MIEJSCE W ROZWOJU HISTORYCZNYM OSADNICTWA PATRONACKIEGO

W historii rozwoju osiedli patronackich do drugiej wojny światowej można wyróżnić trzy okresy:

- I - powstanie i kształtowanie (koniec XVIII - I poł. XIX w.);
- II - rozwój ilościowy (II poł. XIX w.);
- III - rozwój jakościowy (I poł. XIX w.).

Podstawą podziału są zmiany gospodarczo-ekonomiczne regionu, jak również zróżnicowanie w sferze warunków mieszkaniowych zgrupowań robotniczych.

W miarę rozwoju pierwszych przedsiębiorstw w II połowie XVIII wieku zaczęły powstawać na Górnym Śląsku osiedla przykładowe [3]. Stanowiły one nieodzowny element dobrze prosperujących zakładów przemysłowych na terenach, gdzie przemysł nie miał zaplecza wielkich miast. Stabilizacja kadr zmuszała kapitał przemysłowy do budowania mieszkań dla robotników. Osiedla były również dobrym interesem dla przedsiębiorstw, gdyż czynsz mieszkaniowy stanowił wysoki procent

od kapitału wydatkowanego na wznoszenie domów. Zapewnienie stałych lokatorów było dodatkowym atutem dla właściciela.

Migracja robotników z sąsiednich zaborów na Górną Śląsk na początku XIX wieku spowodowała wznoszenie szablonowych i tanich zespołów domów robotniczych [3]. Ze względu na brak odpowiedniego środka transportu osiedla powstawały w bliskości kopalń i hut. Skupienie robotników wokół zakładów przemysłowych, przy zupełnym braku troski o ich najbardziej elementarne, potrzeby życiowe ze strony przedsiębiorstw, doprowadziło do fatalnej egzystencji rodzin robotniczych. Brak pracy zmuszał do akceptacji nawet najgorszych warunków mieszkaniowych. Jedyną formą pomocy była możliwość otrzymania ogródków działkowych, które w warunkach niskiego pensum i wysokiego czynszu za mieszkanie stawały się nieodzowne do przetrwania.

Drugi okres rozwoju budownictwa patronackiego przypada na II połowę XIX wieku. W tym czasie wzmaga się ruch budowlany, zdeterminowany przez wzrastające potrzeby rozwijającego się przemysłu. Ówczesna polityka mieszkaniowa właścicieli i kierownictwa przedsiębiorstw była dwukierunkowa. Z jednej strony - w myśl działań najbardziej efektywnych, zorientowana na masowe wznoszenie substandardowych osiedli, kosztem warunków mieszkaniowych, z drugiej - na finansowe wsparcie indywidualnego budownictwa [3]. Nowa forma świadczeń w postaci oprocentowanych pożyczek na wznoszenie własnych domów początkowo spotkała się ze słabym zainteresowaniem ze strony pracowników. Wynikało to z dużych obciążeń finansowych.. Wprowadzenie premii i bezprocentowych pożyczek na te cele dało szansę rozwoju indywidualnego ruchu budowlanego.

Wzrost cen gruntów i rozwinięte na dużą skalę spekulacje terenami budowlanymi zmieniły oblicze nowo powstałych osiedli przyzakładowych. Wykształcona w nowych warunkach zabudowa czynszowa „Mietskaserner”, obliczona jedynie na zysk, prezentowała fatalne warunki mieszkaniowe [3].

Przełom XIX i XX wieku stanowił początek nowego etapu budownictwa patriarchalnego. Rozprzestrzeniający się przemysł surowcowy i tradycyjny, zagęszczenie ludności na niewielkim obszarze wskutek gospodarki gruntami, pogarszające się warunki sanitarne osiedli oraz niekontrolowane i bezplanowe

budownictwo, to tylko kilka aspektów miasta przemysłowego wkraczającego w XX wiek. Wszystkie dotychczasowe osiedla wznoszono bez projektów inżynierskich, pod kątem maksymalnego potanienia inwestycji. W takich warunkach pojawiły się pierwsze próby odejścia od schematyzmu i brzydactwa budownictwa przykładowego. W pierwszym 20-leciu na terenie Górnego Śląska powstało kilka kolonii z przemysłowym układem urbanistycznym i architekturą, które wzniesiono na podstawie projektów architektów. Wśród takich wzorców jak Kolonia w Małym Zabrze, osiedla „Giszowiec” i „Nikiszowiec” w Katowicach powstały również inne, choć mniej obecnie znane przykłady. Jednym z nich jest III Kolonia Robotnicza w Knurowie, która została zrealizowana w latach 1909 - 1914 [2].

3. KSZTAŁT URBANISTYCZNO-ARCHITEKTONICZNY OSIEDLA

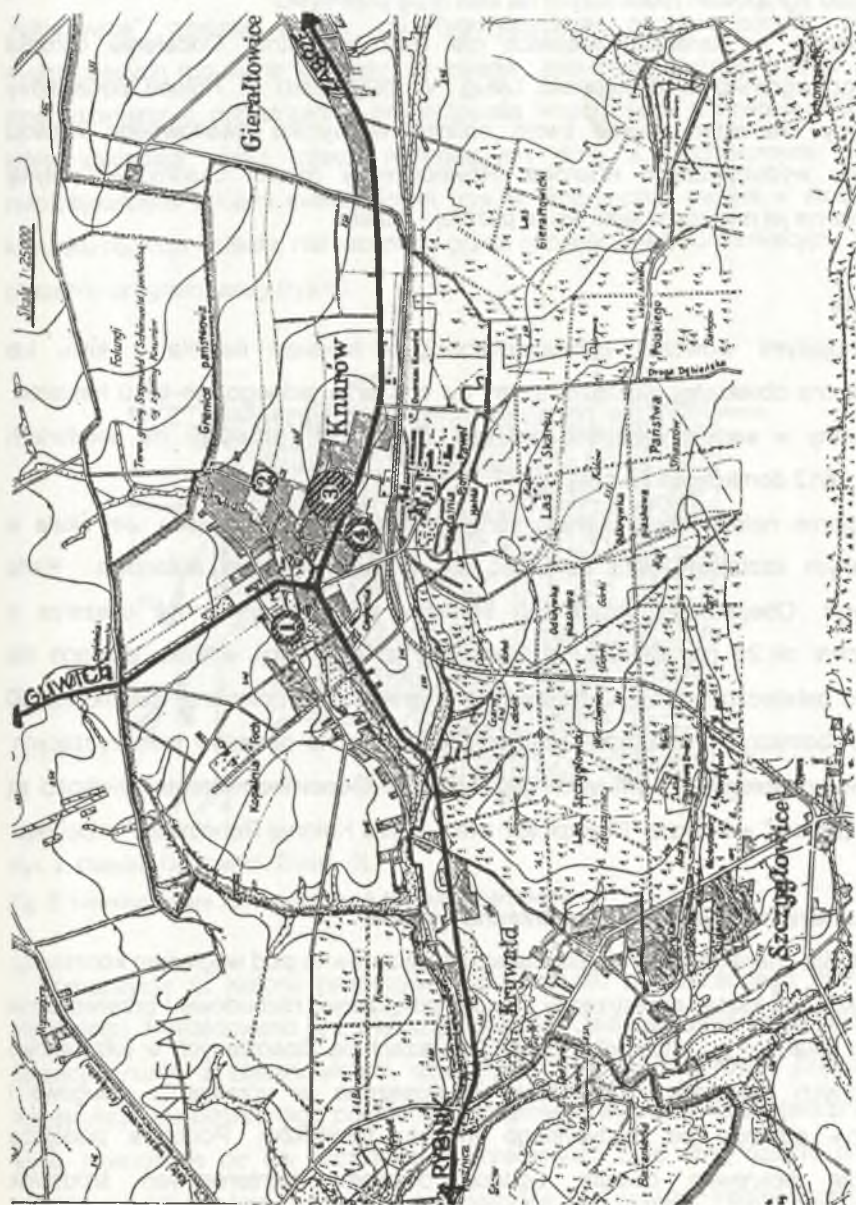
W 1904 roku przyjechał do Knuruwa jeden z najbardziej znanych ówczesnych urbanistów - Karl Henrici. Jego pobyt związany był z pracą nad planem przyszłego osiedla robotniczego przy nowo powstałej kopalni. Wraz z grupą miejscowych architektów stworzył on koncepcję, która ze względu na zmiany lokalizacyjne nie doczekała się kontynuacji. Postępowy charakter tego studium, zawarte w nim idee i poglądy Henriciego wywarły niewątpliwy wpływ na dalsze prace projektowe oraz ostateczny kształt, który osiągnięto po kilku latach [1].

Przeprowadzona poniżej analiza obejmuje kilka zagadnień: lokalizację, skalę, strukturę przestrzenno-funkcjonalną oraz architekturę III Kolonii Robotniczej.

3.1. Lokalizacja

Osiedle wpisano w przestrzeń między kompleksem przemysłowym, polami uprawnymi a najstarszą częścią wsi, w odległości ok. 10 km od Gliwic (rys. 1).

Umieszczenie w bezpośrednim sąsiedztwie kopalni było zgodne z panującymi tendencjami. Powszechność stosowania takiego rozwiązania była podyktowana brakiem odpowiednich środków transportu oraz dążnością przedsiębiorstw do tego, by mieć pracowników „pod ręką”. Negatywnymi skutkami takiej lokalizacji były: złe warunki zdrowotne kolonii, ograniczenie możliwości rozbudowy zakładu w

Rys. 1. Lokalizacja czterech kolonii robotniczych w Knurowie na podkładzie mapowym z lat 30.

Fig. 1. Localization of four labour settlements in Knurów by map from 30th years

kierunku, gdzie umiejscowiono osiedle oraz nakładanie się transportu i komunikacji dla potrzeb zgrupowań robotniczych na sieć dróg przemysłu.

Lokalizacja na terenach wiejskich nie była korzystna. Oddalenie ośrodka miejskiego ograniczyło dostępność usług. W przypadku III Kolonii początkowy peryferyjny charakter zmienił swoje oblicze w wyniku gwałtownego rozwoju przemysłu wydobywczego Knurowa. Równoczesny rozwój osadnictwa wpłynął korzystnie na jej miejsce w skali wsi, a później - miasta.

3.2. Skala

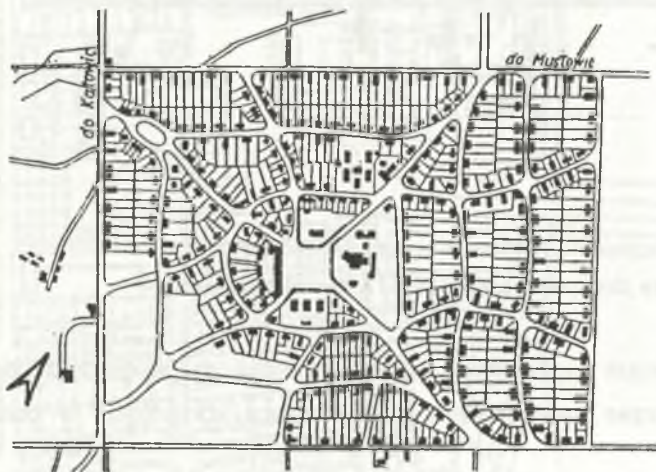
Dominującymi wówczas rozwiązaniami były nieduże osiedla z kilku lub kilkunastoma obiektami, zlokalizowanymi na obszarze jednego lub kilku hektarów. Ekstremalny w sensie wielkości miał być „Giszowiec”, powstały na peryferiach Katowic (612 domków na 75 ha!) [3].

III Kolonia należy do większych zgrupowań na Górnym Śląsku. Jej skala w planowanym kształcie miała pokrywać się z pierwowzorem autorstwa Karla Henriciego. Obejmowała blisko 190 obiektów, zgrupowanych na obszarze o powierzchni ok.25 ha. Osiedle, przewidziane do realizacji w kilku etapach nie przybrało ostatecznej formy. Zrealizowano jedynie część północną, obejmującą 90 domów robotniczych, 5 domów urzędniczych oraz kilka obiektów towarzyszących, ujętych w prostokącie o wymiarach 600 x 250 m. Odpowiednikami tej wielkości są osiedla: „Borsig” w Zabrze - Biskupicach oraz „Nowa Kolonia Robotnicza” w Bobrku.

3.3. Struktura funkcjonalno-przestrzenna osiedla

III Kolonia charakteryzuje się bogatą strukturą zarówno pod względem konstrukcji, jak i funkcji. Jej kształt przestrzenny stanowi połączenie, rozbudowę i przetworzenie prostych układów, tj. „ulicówki” i „bloku”, powszechnie stosowanych w bezplanowo wznoszonych osiedlach robotniczych. Wyposażona w urządzenia usługowe i społeczne odbiega od tradycyjnego modelu familoków. Podobne podejście prezentują pokrewne osiedla, będące owocami zainteresowań środowisk architektonicznych mieszkalnictwem rodzin robotniczych. Przedstawiają one różne rozwiązania.

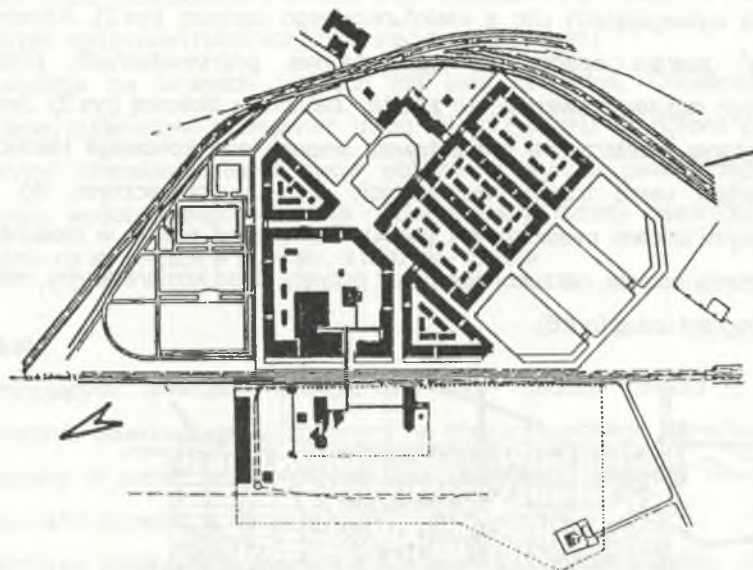
W przypadku kolonii „Giszowiec” kompozycję przestrzenną tworzył układ promieniste wybiegających ulic z wielofunkcyjnego centrum (rys.2). Konstrukcja „Nikiszowca” została oparta na rygorystycznie poprowadzonych prostych, wydzielających regularne kwartały, ze zwartą zabudową blokową (rys.3). Jeszcze inne rozwiązanie przestrzenne prezentowała wspomniana koncepcja Henriciego, która zakładała układ trzech równoległych dróg z poprzecznymi do nich, nieprzejezdnymi ulicami mieszkalnymi (rys.4). Poprzeczne pasma w stosunku do kierunku rozwoju osiedla, narzuconego przez przyjęty układ komunikacyjny, mieściły obszerny program usług (rys.6).

Rys. 2. Osiedle „Giszowiec”. Źródło: [3]

Fig. 2. Housing Estate „Giszowiec” by A.Nowak-Lenartowska

Kompozycja III Kolonii nawiązywała do kształtu przestrzennego pierwowzoru Henriciego. Potraktowano ją z większą swobodą. Ośią założenia był istniejący trakt, łączący Knurów z Gierałtovicami, dzielący osiedle na dwie równe części (rys.5). Konstrukcja zrealizowanego północnego fragmentu wyznaczona została przez dwie ulice, równoległe do osi oraz kilka poprzecznych. Sieć dróg dzieliła przestrzeń osiedla na kilkanaście kwartałów. Analogicznie miał powstać fragment południowy

Rys.3. Osiedle „Nikiszowiec” w Katowicach wg A.Nowak-Lenartowskiej

Fig.3. Housing Estate „Giszowiec” in Katowice by A.Nowak-Lenartowska

Kolonii. Elementem spinającym całość była ulica poprzeczna do traktu, przechodząca przez część zrealizowaną i mająca kontynuację w południowym fragmencie.

W zestawieniu z koncepcją Henriciego zauważalny jest tutaj brak wyraźnej hierarchii dróg, a co za tym idzie - segregacji ruchu.

Obiekty użyteczności publicznej III Kolonii rozmieszczono odmiennie i w skromniejszym zakresie niż w projekcie Henriciego. Rytmiczności pasm usług przeciwstawiono zróżnicowane podejście do ich lokalizacji w obu częściach osiedla (rys.7). W północnym fragmencie wszystkie usługi umiejscowiono na obrzeżach. Na plac targowy oraz pocztę przeznaczono miejsce wzdłuż głównego traktu. Budynek szkoły i aptekę założono od strony dziedzińca dworskiego, w sąsiedztwie ogrodów i parku. Inaczej potraktowano fragment południowy osiedla, gdzie wszystkie obiekty usługowe zgrupowano w środkowej części założenia. W przeznaczonym do tego

Rys .4. III Kolonia Robotnicza w Knurowie wg projektu Karla Henriciego. Fragment [1]

Fig. 4. III Labour Settlement in Knurów by project of Karl Henrici. Excerpt [1]

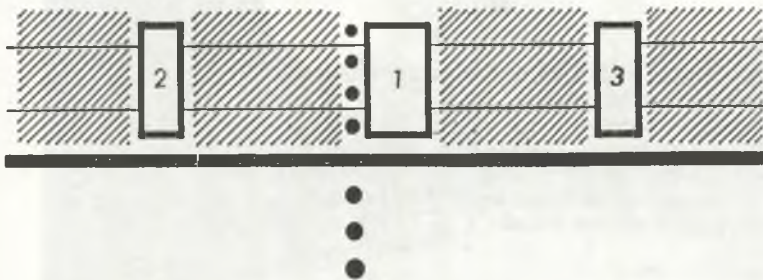

Rys. 5. III Kolonia Robotnicza w Knurowie. Część zrealizowana wraz z planowaną rozbudową [1]

Fig. 5. III Labour Settlement in Knurów. Part realized with planning extension [1]

celu kwartale, wśród zieleni parkowej, miały powstać: piekarnia, sklep rzeźniczy, konsum, zakład kąpielowy i gospoda [1]. Choć południowa część osiedla nie doczekała się realizacji, omawiany wielofunkcyjny ośrodek został zbudowany. Zmieniono jednak jego program, na który złożyły się: dom kultury, magiel oraz konsum. Utrzymano natomiast jego lokalizację. Wynikało to z możliwie najtańszej eksploatacji obiektów. Bliskość kopalni i koksowni dawała taką możliwość dzięki dostarczeniu im ciepła przemysłowego i energii [1].

Zabudowa mieszkaniowa osiedla w przeważającej części opierała się na „bloku”, którego wnętrze, ograniczone mniej lub bardziej zwartą zabudową, wykazywało funkcjonalny podział przestrzeni na podwórza i ogrody. Każdy z budynków miał wydzielony plac gospodarczy, komórkę, gołębnik, szambo oraz śmietnik. Każdemu mieszkaniu przyporządkowano ogród wewnątrz kwartału, a jego wielkość uzależniono od statusu pracowniczego.

Rys.6. Struktura funkcjonalna osiedla w Knurowie wg K.Henriciego.

Zabudowa mieszkaniowa;

Usługi: kościół, budynek zarządu, poczta, apteka, gospoda, konsumy, 8-klasowa szkoła, szkoła zawodowa i gospodarstwa domowego, plac targowy, ochronka

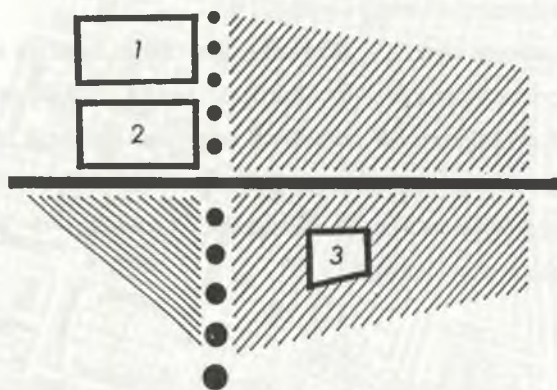
Fig.6. Functional structure of settlement in Knurów by Henrici.

Development of building ground;

Service: church, administration building, postoffice, drugstore, pub, primary school, high school, market, day-nursery

Zabudowa mieszkaniowa III Kolonii nie ograniczała się jedynie do wielorodzinnych domów przeznaczonych dla jednej grupy zawodowej. Na uboczu osiedla powstało kilka domów noclegowych. Pełniąc funkcję hoteli robotniczych,

cieszyły się one niepochlebłą opinią w oczach ustabilizowanych życiowo mieszkańców. W celu neutralizacji skutków gromadzenia się niestabilnych, samotnych pracowników przewidziano stopniowe wydzielanie osobnych pomieszczeń z mieszkań rodzin robotniczych oraz adaptację pojedynczych pokoi na poddaszu.

Rys. 7. Struktura funkcjonalna III Kolonii Robotniczej w Knurowie:

- 1 - apteka, szkoła 14-klasowa;
- 2 - poczta, plac targowy;
- 3 - dom kultury, konsum, magiel - zrealizowane
(gospoda, konsum, piekarnia, sklep rzeźniczy, zakład kąpielowy)

Fig. 7. Functional structure of III Labour Settlement in Knurów:

- Decelopment of building ground;
- Service:
- 1 - drugstore, school;
- 2 - post-office, market;
- 3 - club, shop, mangle
(pub, shop, bakery, butchers shop, bath)

Działania zmierzające do stopniowej likwidacji domów sypialnych oraz ich peryferyjne umiejscowienie odzwierciedlało idee Karla Hericiego. Zgodnie z jego wskazówkami przeznaczono również parcele dla inspektorów górniczych oraz innych grup zawodowych. Po stronie południowej osiedla zlokalizowano kilka obiektów dla urzędników, które w odróżnieniu od kwartałów robotniczych posiadały większe ogrody.

Cechą charakterystyczną III Kolonii było maksymalne zróżnicowanie przestrzeni osiedla z uwzględnieniem jej użyteczności. Przestrzeń publiczną potraktowano w sposób umożliwiający jej identyfikację i orientację. Sprzyjało temu nieregularne ukształtowanie sieci ulic, podporządkowane zasadzie skracania długich i monotonych perspektyw. Stosując pewne zabiegi wszystkie drogi osiedlowe podzielono na krótsze odcinki (rys.8,9). Unikanie jednostajności krajobrazu doprowadziło do powstania szeregu szybko zmieniających się wnętrz urbanistycznych. Jednostronny chodnik obsadzony drzewami, poprowadzony na przemian po obu stronach ulicy oraz jej lekka krzywizna stworzyły klimat wijącej się drogi wiejskiej. Efekt potęgowało zagospodarowanie wolnej przestrzeni przed budynkami w postaci ogródków przeddomowych.

Rys. 8. Zamknięcia perspektyw uzyskane dzięki przesunięciu budynków

Fig. 8. Movement of buildings caused perspectives closure...(author's photo)

Duże znaczenie w kompozycji osiedla odgrywała zielen. Przestrzeń publiczną obsadzono drzewami w sposób rygorystyczny i uporządkowany, wzbogacając obraz ulicy. Wnętrza kwartałów wykazywały większą swobodę w komponowaniu i większe zróżnicowanie gatunkowe zieleni.

Rys. 9. Na skrzyżowaniach ulice zostały przesunięte względem siebie

Fig. 9. Crossroads with roads, which were moved. (autor's photo)

Wszystkie kwartały miały swój własny, niepowtarzalny charakter. Każdy wykazywał odmienność pod względem powierzchni i kształtu, wynikającą z przyjętej konwencji prowadzenia ulic. Brak schematyczności w rozplanowaniu obiektów, różny stopień intensywności i zwartości zabudowy oraz różnorodność rozwiązań architektonicznych podkreśla ją indywidualne podejście do zabudowy kwartału (rys.10,11).

Wnętrze kwartałów jako przestrzeń półprywatna użytkowano w różny sposób. Niektóre łączyły funkcję wypoczynku ze strefą zaplecza gospodarczego. Związane to było z dodatkową komunikacją wewnętrzną w postaci obejścia wokół kompleksu ogrodów. Inne kwartały wykorzystywały całą przestrzeń wnętrza na ogród, umożliwiając bezpośredni kontakt z domem. W tych przypadkach strefę gospodarczą przesunięto do linii zabudowy.

Rys. 10. Każdy ciąg budynków zaprojektowano inaczej

Fig. 10. Every one building artery was projected in different way (authors photo)

Rys. 11. Budynki w narożnikach uzyskały inną formę

Fig. 11. Corner buildings were designed in different way (authors photo)

3.4. Architektura

Zabudowa osiedla posiada jednolity charakter. Została ona zrealizowana w stylu właściwym dla pewnego typu osiedli patronackich, których cechą jest połączenie nurtów architektury wiejskiej: rodzimej i angielskiej. Wzorowane na chacie górnośląskiej obiekty stanowiły pospolity, a jednocześnie pierwotny prąd architektury przyzakładowej. Jego powszechność wynikała z tradycji i ze specyficznej lokalizacji takich osiedli. Z kolei bliski związek z angielskimi „cottage” zaznaczył się w umiejscowieniu budynków w ogrodzie i opatrzeniu ich ogrodzonymi przedogródkami. Powyższe cechy odzwierciedla również zabudowa kolonii „Giszowiec” w Katowicach, „Rokitnica” w Zabrze i kolejowa w Katowicach - Brynowie [1].

Na terenie III Kolonii dostrzegalne są także wpływy miejskiej architektury pruskiej, występujące w domach urzędniczych [1].

Zabudowa osiedla jest dwukondygnacyjna z częściowo mieszkalnym poddaszem, pokryta rozbudowanym przestrzennie dachem. Na tym terenie rozmieszczono 12 typów domów, każdy w kilku odmianach. Wprowadzona typologia odnosi się do rozczłonkowania i wielkości brył. Różnice w ramach jednego typu dotyczą zarówno detalu, jak i formy (np. przybudówki gospodarcze, ryzality wejściowe, loggie). Pomimo różnorodności udało się utrzymać swoisty charakter i jednolitość. Wynika to z przyjęcia jednakowej skali dla obiektów, wspólnych materiałów budowlanych, wykończeniowych oraz operowania elementami właściwymi dla obranego nurtu.

Na terenie zrealizowanego osiedla znalazło się 515 mieszkań robotniczych [2], dwu-, cztero- oraz w przeważającej większości trzyizbowych. Struktura mieszkań obejmowała pokoje, kuchnię i spiżarkę. Kuchnia o powierzchni 25 m² przekraczała często rozmiary pozostałych izb. Pełniła ona funkcję mieszkalną i sanitarnohigieniczną jako umywalnia. Największe mieszkania posiadały dodatkowy pokój na poddaszu.

Z jednych schodów dostępne były co najwyżej cztery mieszkania. Do każdego przynależał jeden ustęp, położony w odosobnionym miejscu, na półpiętrze lub na werandzie gospodarczej.

Wyższy standard prezentowało kilkanaście mieszkań, zgrupowanych w 5 domach urzędniczych. Posiadały one kuchnię, kilka pokoi, słuźbówkę, spiźarkę, łazienkę i przedpokój [1].

4. PODSUMOWANIE

Przedstawiony powyżej obraz osiedla pozwala wyodrębnić walory III Kolonii Robotniczej. Aktualność ich jest podstawą przyjętego podziału na trzy grupy. Dotyczą one cech struktury przestrzenno-funkcjonalnej osiedla i jego lokalizacji w ujęciu czasowym.

I. Walory lokalizacji i struktury przestrzennej osiedla w momencie powstania, które częściowo uległy dezaktualizacji wraz z upływem czasu.

- Nowoczesność. Zastosowanie najnowszych, jak na owe czasy, idei w kompozycji układu urbanistycznego: zamierzona nieregularność w prowadzeniu ulic; zielen jako znaczący element w kształtowaniu przestrzeni osiedla.

- Wielofunkcyjność. Wprowadzenie dodatkowych funkcji w obszar osiedla oraz odpowiednie ich rozmieszczenie.

- Ekonomiczność. Oszczędne, choć na przyzwoitym poziomie podejście do organizacji przestrzeni oraz kształtowania architektury, uwzględniające tańszą eksploatację obiektów.

- Funkcjonalność. Racjonalny podział przestrzeni osiedla i wewnątrz kwartałów oraz właściwe ich wykorzystanie.

- Rozwojowość. Uwzględnienie dalszej rozbudowy osiedla z zachowaniem proporcji składowych funkcji.

- Integracja przestrzenno-funkcjonalna osiedla z istniejącym układem osadniczym. Zapoczątkowanie nowego kierunku rozwoju przestrzennego wsi, później - miasta.

II. Walory lokalizacji i struktury przestrzennej osiedla, umożliwiające funkcjonowanie i rozwój w czasie.

- Dostępność zewnętrzna. Dogodne położenie w strukturze miasta, przy głównych trasach komunikacji kolejowej i autobusowej.
- Osiągalność. Bliskość obiektów handlowych i usługowych oraz przystanków autobusowych i kolejowych w granicach percepcji fizycznej.
- Dostępność wewnętrzna. Możliwość dojścia i dojazdu do każdego zamierzonego celu przestrzennego osiedla.

III. Walory lokalizacji i struktury przestrzennej osiedla aktualne w ciągu całego okresu funkcjonowania osiedla od ok.1910 roku do dzisiaj.

- Przejrzystość. Czytelna struktura osiedla pod względem kształtu i treści.
- Identyfikacja przestrzeni. Odrębne podejście do każdego wykształconego wnętrza urbanistycznego oraz do wszystkich projektowanych obiektów, nadając każdemu z nich cechy osobowe.
- Kameralność. Skala budynków nie przekraczająca możliwości kontaktu z otoczeniem. Różnorodność form zabudowy.
- Jednolitość. Utrzymanie architektury w swoistym, jednolitym charakterze przy wielowariantowości rozwiązań.

Powyższe cechy wyróżniają III Kolonię na tle innych osiedli robotniczych. Potwierdzenia nie trzeba szukać daleko. Sąsiedztwo innych knurowskich osiedli uwydatnia wysokie walory zespołu, które, uwzględniając ludzką skalę założenia, nadają temu miejscu małomiasteczkowy charakter.

Dospołecznienie przestrzeni osiedla wyrażało zrozumienie dla pojawiających się tam zjawisk społecznych. Zapewniając pracownikom godziwe warunki życia, III Kolonia odbiegała od negatywnych, a powszechnych rozwiązań i zbliżyła się do ówczesnego wzorca. Jego odzwierciedleniem może być wspomniana idealistyczna koncepcja osiedla w Knurowie. Zawarte w niej idee i marzenia Karla Henriciego znalazły urzeczywistnienie w zrealizowanym projekcie w postaci oryginalnych, a równocześnie humanitarnych rozwiązań. Choć częściowo zatarte upływem czasu,

skażeniem środowiska, deformacją przestrzeni wskutek eksploatacji węgla kamiennego oraz brakiem aktywności społecznej, dostrzegalne są jeszcze w chwili obecnej.

Rola osiedla w Knurowie w rozwoju budownictwa patronackiego na Górnym Śląsku wydaje się być znacząca, choć jego wartość oceniano w przeszłości różnie. W momencie powstania stanowiło doskonałą reklamę dla szybko rozwijającej się kopalni „Knurów” i było przykładem ciekawie zaprojektowanego osiedla robotniczego. W okresie Polski Ludowej zainteresowanie nim znacznie zmalało. Stagnacja ze strony mieszkańców i kierownictwa kopalni spowodowała stopniowe podupadanie osiedla. Potrzeby mieszkaniowe, a co się z tym wiąże, ekspansja budownictwa wielkopłytkowego, wpłynęły na decyzję o stopniowym wyburzaniu kolonii na rzecz budowy nowych „blokowisk”. Do likwidacji osiedla nie doszło, a widoczną pozostałością niefortunnej decyzji są dwa odosobnione wysokie obiekty przylegające od północy do osiedla.

Obecnie można zaobserwować ożywienie wokół tematu historycznych osiedli robotniczych. Wzrost zainteresowania wartościowym zespołem z Knurowa zaowocował wpisaniem układu urbanistycznego III Kolonii Robotniczej w rejestr zabytków.

LITERATURA

1. „Akant” : Studium konserwatorskie III Kolonii Robotniczej w Knurowie, Gliwice 1993.
2. Kozielek A. : Knurów i Krywałd. Kronika na tle historii ziemi gliwickiej, Katowice 1937.
3. Nowak-Lenartowicz A.: Osiedle przykładowe jako problem urbanistyczny regionu. PWN, Warszawa 1973.

Abstract

Patronal architecture on the Upper Silesia Area is represented by large groups of partially preserved labour settlements, placed near coal-mines and steelworks. Formation of these units was determined by increasing needs of expanding industry in the second part of the XIXth century and beginning of the XXth century. Created on the base of the most effective activity, they've represented unconsidered schematism, uniformization, and ugliness. But among them we can see a few signalize examples, which are different than typical image of attached to a factory architecture those years (for example settlements „Giszowiec” and „Nikiszowiec” in Katowice [Fig.2, 3]), because of their humanitarian and idealistic conceptions.

III Labour Settlement in Knurów refers to the idealistic ideas of leading German town-planner Karol Henrici. During his visit in Knurów in 1905, Henrici represented his own vision of a new labour settlement placed near local coal-mine [Fig.4]. His progressive idea influenced on the project of a new settlement and was used up to the realized in 1909-14 III Labour Settlement [Fig.5].

The main advantage of new settlement were:

- design irregularity in course of streets;
- verdure as an element modeling settlement space;
- various programme supplementary housing function;
- rational fragmentation of settlement space;
- regard to extension of settlement;
- clear structure of settlement;
- space and functional integration of settlement with existing structure;
- space identification;
- cameral and various of structural forms;
- uniform architectonic character.

We can still see these attributes, while they are ruinous by time, enviromental degradation, space deformation ,which is result of coal exploitation and absention of social activity. All these marks give this place provincial character and single out III Settlement from the others labour housing estates.